

THEOLOGIA BIBLICA

Éles Éva*

Melegföldvár

A kooperációs írásmagyarázási modell alkalmazási lehetőségei Péter első levelénél, különös tekintettel annak irodalmi sajátosságaira

A homiletika legizgalmasabb kérdéseinek egyike a textus–lelkipásztor–prédikáció hármasságának dinamikájára összpontosít. Azt tapasztaljuk, hogy e hármasság elemeit sokkal könnyebb külön-külön megvizsgálnunk és tárgyalnunk, mint együtt. Mi a textus? Ki a lelkipásztor? Mi a prédikáció? Ma már a napnál is világosabban látjuk e részeket. Roskadozó könyvtárpalcok beszélnek ezekről, és mégis tapogatózunk, amikor a homiletikai instanciák egymáshoz való viszonyát kívánjuk meghatározni. Azonban a homiletika mint folyamatosan megújuló tudomány olyan szempontokat is képes integrálni, amelyek által minimalizálni lehet ezt a tapogatózást.

Ebben a dolgozatban Wilfried Engemann homiletikus szemléletét vesszük alapul, ugyanis ő dolgozta ki azt az úgynevezett „kompetens homiletiká”-t, amely éppen azért tárgyalja részletesebben és árnyaltabban a részeket, hogy minél pontosabban lehessen megragadni a köztük fennálló viszonyt. Például a textus történeti aspektusainak pontosabb, körültekintőbb megismerése elengedhetetlen a hermeneutikai híd szilárd, biztos alapra való felépítéséhez. Nem spórolhatunk az „anyaggal”, ha huzamosabb ideig szeretnénk közlekedni a hídon.

A dolgozatban arra is ráirányítanám a figyelmet, hogy a homiletikai textus–lelkipásztor–prédikáció hármasságát a hermeneutikai szöveg–szerző–olvasó hármasságának kell megelőznie. Az utóbbi működése teljes mértékben kihat az előbbi

* Éles Éva (Szamosardó, 1988) 2007–2013 között folytatott teológiai tanulmányokat a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben (KPTI), 2013-tól a Katonai Református Egyházközség lelkipásztora. 2017–2018 között Kampenben, a Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland (Vrijgemaakt) fakultásán folytatott posztgraduális magiszteri tanulmányokat, és szerzett MTh-oklevelet újszövetségi szakon. 2019-től bekapcsolódott a KPTI Ravasz László Gyakorlati Teológiai Kutatóközpont munkájába, 2020-tól a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusza. Kutatási területei: szenvedés és jó cselekedetek kapcsolata Péter első levelében, Péter leveleinek homiletikuma, a bibliai szöveg irodalmi jellegzetességeinek homiletikai jelentősége Péter levelei alapján. 2021-től a KPTI óraadó tanára.

dinamikájára. Ezzel a tényezővel komolyan számolva egy olyan írásmagyarázási modell bemutatására vállalkozom, amely – úgy vélem – jelentős kreatív folyamatokat indíthat el a mindenkori lelkipásztor igehirdetői gyakorlatában. A bemutatott modell alkalmazási lehetőségeit Péter első levelének kontextusában vizsgáljuk.

1. A kooperációs írásmagyarázási modell

1.1. *Előzmények*

Wilfried Engemann úgy tekint a kooperációs modellre, mint amely a történeti és kerügmaticus olvasatok rivalizálását meghaladó harmadik út, lehetőség.¹ A kooperáció elsősorban a *szöveg és az olvasó együttműködésére* értendő. Viszont felmerül a kérdés: miért kell egyáltalán együttműködésről beszélnünk? Miért lett szükség egy harmadik útra? Mi termelte ki a harmadik út iránti igényt? Mi volt a gond a történeti és kerügmaticus olvasatokkal? Az alábbiakban vázlatosan szemléltetjük a felvetett kérdések problematikáját.

A történeti olvasat, amely a diakronikus irodalomelméletek alakzata, arra összpontosít, ami a szöveg mögött van. A szöveg/textus történeti-társadalmi hátterének meghatározására irányuló szándék évszázadokon keresztül meghatározta a teológiai diskurzust. A változó korszakok szellemiségének és a szöveg jelentéseinek megragadása a tények gyűjtésével, rendszerezésével és az információk kiválasztása által történt. A bibliai történetkritika reneszánszának olvasója a szerző szándékaira, a szöveg történeti-társadalmi kontextusára² („Sitz im Leben“) és az alkotásban szerepet játszó tényezőkre összpontosított. Ez a diakrón fókuszú szövegselelemzés a bibliai szövegek autentikusságának meghatározását szolgálta, és ezek a teológiai folyamatok az egyház igehirdetésére is hatottak. Ebben a teológiai-történeti kontextusban a szöveg egy eredeti, rögzített, egyirányú, objektív jelentés hordozójaként funkcionált. Az olvasó szerepe pedig a jelentés érzelmi és spirituális vonzatok nélküli reprodukálása („reproducing“) és újrendszerezése („recollecting“) között ingadozott.

A hagyományos értelemben vett olvasó legfőbb vágya az volt, hogy hű maradjon a szerző eredeti szándékához. A jó (biblia)olvasó az, aki a szerző akaratának megfelelően cselekedett. Ez tehát az az időszak, amikor a történetkritika,

¹ Engemann, Wilfried: *Homiletics: Principles and Patterns for Reasoning*. Ford. Helen Heron és Anna Walchshofer. De Gruyter Studium. De Gruyter, Berlin 2019, 120–130.

² A hagyománytörténet nagy múltra tekint vissza. Olyan nagy kiterjedésű időintervallumról beszélünk, ami magába foglalja az egyházatyák, illetve az antiókhiai iskola exegézisét, később pedig a kartézianusi eszmeiséget, a felvilágosodás szellemiségét, Schleiermacher romantikus hermeneutikáját, Rudolf Bultmann demitologizáló programját el egészen a második világháború kontextusáig.

a redakciókritika, a formakritika és a forráskritika paradigmái befolyásolták az olvasó viselkedését és a szöveg státuszát.

A szöveg mögötti (“behind the text”) világra összpontosító olvasat hanyatlani kezdett, ugyanis idővel kiderült, hogy a történelemkutatásnak is megvannak a maga korlátai és zsákutcai. Helyét átvette a szövegre (“within the text”) való összpontosítás. A modern hermeneutika új égisze alatt a szöveg egyre nagyobbá kezdett nőni. A diakronikus elméletek háttérbe szorultak, és a szinkronikus elméletek elkezdtek hódító útjukat, amely bizonyos értelemben máig is tart. Ez a váltás a *strukturálisizmus* eszmeáramlatának közvetítésével történt az 1950-es évek elején. A szinkronikus elméletek abból indulnak ki, hogy a szöveg struktúrája és jelentése független a történelmi korszakoktól, igazából kortalan vagy kor feletti, mivel a diakronikus próbálkozások bebizonyították, hogy hiába a sok erőfeszítés, mert a ma embere nem rendelkezik azonnali hozzáféréssel a történelemhez. Ezért inkább arra kell koncentrálni, ami a *szövegben van*, és nem arra, ami *mögötte lehet*.

A strukturálisizmus a svájci Ferdinand de Saussure (1857–1913) nyelvtudós kutatásaira épül, vagyis a paradigmaváltások előbb a nyelvet érik el, és utána terjednek tovább a szövegre.

Ferdinand de Saussure szerint a valóságról alkotott ismereteinket jelek által tudatjuk másokkal, vagyis jelölünk: bonyolultabb jelenségeket kevésbé bonyolult jelenségekkel tükrözünk. A jel fogalmának előtérbe kerülése a szemiotika tudományágának megjelenéséhez vezetett a nyelvtudományban. Ez a tudományág a jelölt–jelölő összefüggésben közvetíti azt a képletet, amely előidézi minden tevékenység, minden kapcsolat működését. Ilyenképpen a nyelvi rendszer minden tagja kölcsönösen függ a többitől.

Saussure tehát szinkronikus rendszerbe helyezi el a nyelvet, amelyet a kapcsolatokat létrehozó különbségek és hasonlóságok alakítanak. A szinkronikus elmélet által jelzett irány nem egységes, fragmentált (“non-unity”), bizonytalan, instabil, összefüggő, kapcsolati (“relational”) entitásnak minősíti a nyelvet. Mivel a nyelv az irodalom elsődleges közege, ezért maga az irodalmi jel is a nyelvi jel karakteréhez idomul. Ez pedig azt jelenti, hogy amikor egy szerző szavakat keres korábbi szövegekből gondolatai kifejezéséhez, tulajdonképpen szereplőket, cselekményt, térbeli és időbeli sajátosságokat, vagyis sajátos és a szövegek felszínén mozgó referenciákat keres. Továbbá ez éppen annak az esete, amikor a nyelvet *nem referenciálisan* (“non-referential”) szemléljük, azaz referenciáit nem a történeti valóságban, hanem a szöveg, a művek valóságában keressük.³ Például ha egy modern szerző jellemezni szeretné alkotásában a sátánt, akkor valószínű, hogy jellemzése John Milton *Elveszett paradicsom* című eposzával lenne intertextualitás,

³ Allen, Graham: *Intertextuality*. Routledge, London–New York 2000, 11.

és nem a keresztyének sátánértelmezésével. A szinkronikus irányzatnak kevés köze van a fizikai világhoz, amellyel csupán annyi a kapcsolata, hogy az őt létrehozó szubjektum a fizikai világ „figurája”.

A fizikai (történeti) valóság jelentőségének minimalizálását Roland Barthes⁴ (1915–1980) fokozta tovább. Az ő fejéből pattan ki az a modern szövegelmélet radikális irányát meghatározó kijelentés, hogy „a szerző halott”. Barthes Balzac *Sarrasine* című novellájának mondatába kapaszkodott:

„Valódi nő volt, a hirtelen riadozásban, az oktan szeszélyeiben, az ösztönös zavarában, az alaptalan vakmerőségében, a kihívó dacában és az érzéseinek gyönyörű finomságaiban is.”⁵

A szövegösszefüggés alapján derül ki, hogy a „valódi nő” igazából egy férfi, aki kasztráltatta magát. De vajon kinek tulajdoníthatók ezek a szavak? A novella hőségnek? Netalán maga a szerző, Balzac szólal meg itt? Vagy egy közösség hangja? Barthes a szövegértés vagy a három hermeneutikai instancia (szöveg–szerző–olvasó) határainak felülvizsgálatára szánja el magát. Ezt írja:

„Ma már tudjuk, hogy a szöveg nem szavak halmaza, és nem ebben a formájában hozza létre egyetlen »teológiai« jelentését (a szerző-Isten »üzenetek«), hanem egy olyan többdimenziós tér, ahol a különböző, nem eredeti írások keverednek és ütköznek. A szöveg megszámlálhatatlan kultúrközpontokból előállított idézetek szövete [...], s a szerző mindig csak annyit tehet, hogy korábbi gesztusokat imitál, soha sem tud önállóakat (egyedieket) létrehozni. Hatalma csak az írások kombinálására/kompilálására terjed ki, arra, hogy egyiket a másikhoz mérje, anélkül, hogy bármelyik mellett is megnyugodna (elkötelezné magát). Amikor *kifejezi magát*, legalább annyit kellene tudnia, hogy az a belső »dolog«, amit »tolmácsolni« szeretne, csupán eleve meglévő szótár, amelynek szavai a szótár többi szavaival magyarázhatók, és ilyenképpen meghatározhatatlan.”⁶

Amiképpen ez a bekezdés is sugallja, a modern szövegelmélet derékba töri a szerző autoritását. Bertolt Brecht nyomán Barthes ezt a változást a szerző el távolodásának nevezi: „a szerző egyre zsugorodó szobrocska az irodalom szín-

⁴ Ld. Graham Allen monográfiáját: Allen, Graham: *Roland Barthes*. Routledge Critical Thinkers. Routledge, London 2003.

⁵ Barthes ezzel kapcsolatos írása 1973-ban jelenik meg, címe nem véletlenül *A szerző halála*. (Barthes, Roland: *Le plaisir du texte*. Édition du Seuil, Paris 1973). Ld. Barthes, Roland: *A szerző halála*. In: uő: *A szöveg öröme*. Irodalomelméleti írások – Irodalomelmélet. Fordította: Babarczy Eszter, Kovács Sándor, Mihancsik Zsófia, Romhányi Török Gábor. Osiris könyvtár. Osiris, Budapest 2001, (50–55). 50.

⁶ Allen, Graham: *Intertextuality*, 13.

padának legszélén”.⁷ A szöveget létrehozó szubjektum elveszítette relevanciáját, a szövegre való összpontosítás pedig megteremtette a szövegköztiség alakzatát. Az intertextualitás viszont súlyos árat követelt: a szerző halálát.

A strukturalizmusra visszatérve meg kell említenünk, hogy a bibliai hermeneutika, közelebbről az Ernst Fuchs és Gerhard Ebeling, a késő heideggeri filozófusok által képviselt irány, az új hermeneutika és a narratív kriticismus szellemisége is innen inspirálódik. A szöveg időtlen, autonóm, és ezért megújulni, újabb jelentéseket hordozni képes az olvasó számára. A szöveg *kompetens szöveg* abból a szempontból, hogy képes túlnőni a saját történeti kontextusát és attól függetlenül hatni, jelentést létrehozni.⁸

A narratív megközelítés megteremtette a hallgatólágos/implicit szerző (“implied author”) és az implicit olvasó (“implied reader”) hermeneutikai konstrukciókat. Ezeket a konstrukciókat, amint később látni fogjuk, Engemann is alkalmazza homiletikájában. Az implicit szerző tehát olyan technikai kifejezés, amely a szöveg létrejöttét színező perspektívákat, az értékrendet, a világnézetet, a hitet jelöli. Így annak ellenére, hogy történetileg nem tudjuk minden esetben azonosítani a szöveg eredeti szerzőjét, mégis olvasni és értelmezni tudjuk az implicit szerző perspektívájából.⁹ Az implicit olvasó az implicit szerző párhuzamos fogalma. A narratív olvasat e parallel fogalom által szeretné minimalizálni az eredeti hallgatóság, a címzettek jelentőségét. A „mindenkori” olvasó szembeáll az „egykori” olvasóval, ugyanis az utóbbi a szöveg potenciálját kisebbíti, míg az előbbi a jelentés pluralitását biztosítja. Így az irodalomelmélet a szöveg mögöttitől haladva jut el a szövegen át a szöveg előtti (“in front of text”) világához, az olvasó világához, amely olyannak tűnik, mint egy igazán izgalmas elektromágneses spektrum.

Hogyan olvas az olvasó? Milyen szándékkal, motivációval? Ki olvassa a szöveget? Egy nő, egy férfi, egy fehér, egy keresztyén, egy ateista, egy európai? Ezek a kérdések is már egy új korszak beköszöntét sugallják, olyanét, amelyben a narratív elmélet az *olvasóközpontúság* (“reader-response criticism”) képzetében csúcsozódik ki, úgy, ahogyan az implicit olvasó/szerző konstrukciók is túlnövik a narratív kritika kereteit, és a jelentés az eredeti kontextustól elvonatkoztatva új életre éled.

A következőkben röviden utalok az olvasóközpontúság további differenciálódására, hiszen az olvasó szerepe többféle módon és irányba fejlődött tovább.¹⁰

⁷ Barthes, Roland: *A szöveg öröme*, 52.

⁸ Ld. Engemann, Wilfried: *Homiletics*, 121 (315. lábjegyzet).

⁹ Vanhoozer, Kevin J.: The Reader in New Testament Interpretation. In: Green, Joel B.: *Hearing the New Testament: Strategies for Interpretation*. William B. Eerdmans, Grand Rapids 2010, 241.

¹⁰ Tyson, Lois: *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*. Second edition. Taylor & Francis Group, New York, Routledge 2006, 170–207.

Lois Tyson legalább ötféle megközelítés mutat fel:

1. *Tranzakciós aspektus*, amelyet Wolfgang Iser és Louise Rosenblatt képvisel, s akik a szövegek és olvasói közötti tranzakciókat, kölcsönhatásokat elemzik.
2. *Affektív-stilisztikai aspektus* ("affective stylistic"). A Stanley Fish irodalomelméleti szakember által képviselt elmélet szerint a szöveg az olvasás által létezik, ugyanis az olvasás hívja életre.
3. *Szubsjektív aspektus* ("subjective reader-response"). Ez David Bleich nevéhez fűződik, aki a jelentés/üzenet folytonosságára összpontosít az egyéni értelmezések összehasonlításával.
4. *Pszichológiai aspektus*. A Norman N. Holland irodalomkritikustól származó megközelítés szerint az olvasó motivációi mélyen befolyásolják azt, ahogyan olvas, ahogyan a szöveghez nyúl.
5. *Társadalmi aspektus*. Ezt a megközelítés Stanley Eugene Fish irodalomkritikus nevéhez fűződik, és egy olyan társadalmilag kondicionált közösség létezését erősíti meg, amely ugyanazt az olvasási és értelmezési stratégiát alkalmazza.

A felsorolás jól tükrözi, hogy az olvasó hagyományos helyét a többdimenziós, interdiszciplináris olvasói identitás váltja fel, vagyis annak megtagasztalása, hogy *lego ergo sum*, vagyis hogy az olvasás egyszerre kelti életre a szöveget és az Én-t.

A strukturalizmusra ellenreakció is érkezik az úgynevezett *posztstrukturalizmus* formájában. Ez az ellenreakció az irodalomtudományok legfrissebb trendjeit jelzi a 1980-as és 90-es években. A posztstrukturális elméletek Jacques Derrida által lettek ismertté *dekonstrukatív* elméletekként. Kulcsfogalmai: komplex világlátás, az ideológiák ledöntése, a struktúrák és koncepciók szilárd és rigid aspektusainak meglazítása.¹¹ Roland Barthes a posztstrukturalizmus hatására megnövekedett olvasói szerep miatt jelenti ki: „az olvasó születése a szerző halálát követeli”.¹² A szerző virtuális „meggyilkolása” a posztstrukturalizmus legnagyobb bűne.

Mindezek után van-e egyáltalán mód arra, hogy megkülönböztessük a jó megértést a rossztól? Dosztojevszky kérdése idevág: amennyiben nincs szerző, akkor minden megengedett az olvasónak (az értelmezéstudományban)? Talán nem véletlen, hogy az *értelmezés etikájának* kérdésfelvetései éppen a posztstrukturalista folyamatok hatására kezdtek egyre nagyobb figyelmet nyerni.¹³

¹¹ Ld. bővebben Vanhoozer, Kevin J.: *Is There a Meaning in This Text? The Bible, the Reader, and the Morality of Literary Knowledge*. Zondervan, Grand Rapids 1998, 20.

¹² Uo. 148.

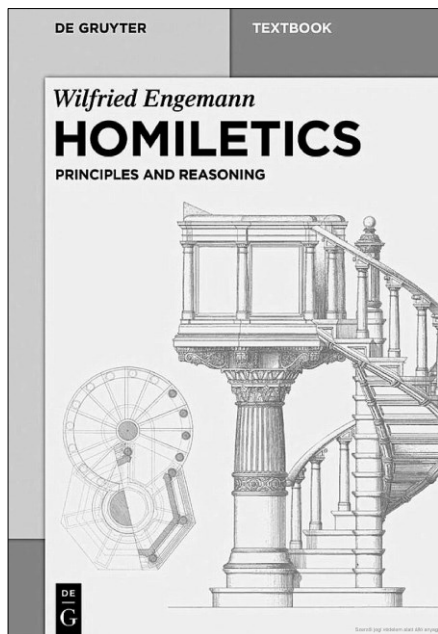
¹³ Part 4. The Ethics of Interpretation: Improvisation, Participation, Authority. In: Vanhoozer, Kevin J. – Smith, James K. A. – Benson, Bruce Ellis (eds.): *Hermeneutics at the Crossroads*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2006, 193–240.

A szerző–szöveg–olvasó hermeneutikai triád mondhatnánk méltánytalanul zsugorodik az időszakok váltakozásával, és létrejön a szöveg–olvasó diád. De talán még ennél is méltánytalanabb az, ameddig a posztstrukturalizmus elmerészkedik: az egyre nagyobb figyelmet kapott olvasóról kiderül, hogy ugyanolyan zavaró tényező a jelentésteremtésben, mint a kibogozhatatlan történelem, ezért aztán elkülhethetlen az olvasó kiiktatása is. Olyan újszerű premisszák fogalmazódnak meg, amelyek a szöveg egoizmusában gyökereznek: minden szöveg önmagáért van; a szövegnek a humán faktortól teljesen független és szabad létezése van; meta-szövegek, azaz minden szöveg egy sziget, az intertextualitás, tranztextualitás, paratextualitás a textualitás aranykorának legjellemzőbb képzetei.

1.2. A kooperációs modell komponensei

A bibliai hermeneutikának óvakodnia kell a szerző–szöveg–olvasó triád redukcionista szemléletétől. Éppen ezért a redukcionizmus alternatívájaként üdvözlendő Wilfried Engemann kooperációs modellje, amelyet olyan „bátor” modellnek tekinthetünk, amelyben a zavaró tényezők megmaradnak tényezőknek, és amelyben a szöveg mögötti, a szövegen belüli és a szöveg előtti világ megőrzi a maga sajátos érvényességét az értelmezői műveletben. Ez a modell egyben Hans-Georg Gadamer szemléletének kritikája is, ugyanis ő egy olyan hermeneutikai körben szemléli a megértést, ahol a horizontok egyesülnek, összefolynak. A múlt (a szöveg) és a jelen (az értelmező) összeolvad.¹⁴

Az alábbiakban egy táblázat és egy grafika segítségével ábrázoljuk a kooperációs modell fontosabb összetevőit, úgy, ahogyan azt Engemann foglalta össze a *Homiletics. Principles and Patterns for Reasoning* című könyvében. Viszont a kooperáció általa kidolgozott változata még ennél is tovább finomítható, ugyanis a szöveg–olvasó tengelyén túl a kooperációt ki lehet terjeszteni a triád bármelyik irányába. A kooperáció alapvető kommunikációs készségként is viselkedhet, amely a triád elemei között működik.

¹⁴ Osborne, Grant R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a bibliamagyarázathoz*. Ford. Gerzsenyi László. Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2009, 428–431.

Engemann a kooperációs modelljének fontosabb összetevői		
1. A textus külső szintje		
<i>A történeti szerző</i>	<i>A történeti/eredeti világ</i>	<i>A történeti/eredeti olvasó</i>
A tényleges szerző, aki egy valódi történelmi személy/közösség.	Az a konkrét, valóságos világ, amelyben a szerző lejegyi mondanivalóját.	Valóságos, létező befogadó, olvasói közösség.
2. A textus belső szintjei és ezek járulékos identitásai		
<i>Szerzői identitások (SZ)</i>	<i>Textusvilágok (V)</i>	<i>Olvasói identitások (O)</i>
<i>SZ1: Implicit/beleértett szerző</i> A szerző irodalmi alakja; a szöveg szerzőségével kapcsolatos absztrakció.	<i>V1: Ábrázolt világ</i> Az író tervrajza; a valóság redukálásához kapcsolódó absztrakt kommunikációs helyzet; az SZ1 értékrendjét és standardjait tükrözi. Idetartoznak az adott kor hagyományai és szokásai, a tabuk, a társadalmi szerepek és a hierarchiák. Például az a világ, ahol a rómaiak, a farizeusok és vámszedők sajátos szerepükben jelennek meg, s ahol folyamatosan ismétlődő társadalmi és politikai konfliktusokat ismerünk fel.	<i>O1: Implicit/beleértett olvasó</i> Az elképzelt olvasó, mai szóhasználatban „virtuális” olvasó. A szöveg előre meghatározza az olvasás módzatait; arról is szól, hogy milyen szerkezetre van szüksége a szövegnek ahhoz, hogy az olvasás megvalósulhasson; a beleértett olvasó teremti meg a szöveg szereplőéhez kötődő egyidejűség szintjét: az olvasók ugyanazokkal a döntéshelyzetekkel szembesülnek, mint a szöveg karakterei.
<i>SZ2: Narrátor</i> Egy megteremtett szerző; a szerző hangja; egy fiktív szerző; a szerző által létrehozott szerző.	<i>V2: Elbeszélt világ</i> Egy elképzelt kommunikációs szituáció; egy világ, ahol minden, amit elbeszélnek, megtörténhet; a megjelenített világ status quójával ellentétesen, az elbeszélt világ dinamikus és eleven. Például az a világ, ahol a tanítványok mindegyikének külön személyes sorsa van, halfogás, vízen járás, közös étkezések Jézussal stb.	<i>O2: Fiktív olvasó</i> A narrátor megfelelőjeként azt a személyt jelöli, akire az elbeszélés bizonyos szempontjai és ítéletei vonatkoznak; a potenciális hallgatóság és olvasóközönység, a beleértett és fiktív olvasó és a narrátor által kézen fogott befogadók, akik olyan világba léptek be, ahol minden leírható és elmondható.

<i>SZ3: Megfigyelő</i> A mindenütt jelenvalóság irodalmi eszköze; a mindenütt jelenvaló figyelő, aki mindig ott van, ahol történik valami, vagy beszél valaki.	<i>V3: A megidézett világ (cited)</i> Az egyének beszélgetése, dialógusa által keletkezett világ, a szövegben érzékelt világ. Például az emmausi tanítványok beszélgetése az úton és Jézus imádkozása a Gecsemáné-kertben.	<i>O3: A tanú</i> Ez olyan szerep, amely a megfigyelővel együtt lehetővé teszi az eseménnyel való egyidejűséget. A tanú a megfigyelő társa, és bármit megtapasztalhat, amit a megfigyelő engedélyez.
--	--	--

A szövegvilágok hierarchiája
a szerzői és az olvasói identitásokra való tekintettel

2. A kooperációs modell alkalmazási lehetőségei Péter első levelében

A kooperációs modell nemcsak a narratív textusok esetében érvényesül. Hozzáadéka éppen az, hogy nem a szövegeket skálázza, hanem a szöveget körülölelő szinteket és világokat, Gadamer kifejezésével horizontokat. Ez azt is jelenti, hogy homiletikai szempontból nincsen könnyebb, illetve nehezebb szöveg/textus. Jelen esetben egy olyan sajátos újszövetségi irat felé irányul tekintetünk, amely műfaját tekintve episztola, közelebbről *diaspóra-levél*.

A történeti világ szintje

A levél történeti világa Kr. u. az első század közepére datálható, és egy földrajzilag jól körülhatárolt, ám nagyobb kiterjedésű célközönségnek szolt. A Kis-Ázsia szórványvidékein élő zsidó- és pogány-keresztyéneket súlyosan érintenek, megpróbálnak a lokális üldözések és rágalmazások. Krisztusba vetett hitük és életvitelük miatt társadalmi megvetés és gúnyolódás célpontjai, ezért a szerző bátorítja őket, hogy az igazságtalan szenvedéstől ne essenek kétségbe, hanem erősödjenek meg a reménységben, hiszen kiválasztottak, és vár rájuk a mennyei örökség. Ugyanakkor óvja őket a bosszúállástól, a jó cselekvésre buzdít, példaként pedig Jézus szenvedésekben tanúsított magatartását állítja elébük.

A szöveg első szintje: az ábrázolt világ

A levélben megjelenített világ ("portrayed world") olyan, amelyet a levélíró egy bizonyos történeti háttérrel szemben alkot meg, és ahol az ő valóságészleléséről szerzünk tudomást. Megjelennek azok a komponensek, amelyek által a szerző a jelentést/kérügmát készíti elő, és amelyek a cselekvések fázisát alapozzák meg.

Ehhez a világhoz tartoznak:

1. Jézus Krisztus Istene és Atyja, aki a hibátlan és szeplőtelen Bárány véréen váltotta meg övét;
2. a jövevények és idegenek választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet;
3. az engedelmesség és a szenvedésben gyakorolt jó cselekedetek a Krisztus követésének, az *imitatio Christine* mintázataiként;
4. Jézus Krisztus megjelenésének közelsége;
5. Jézus Krisztus halálának és feltámadásának gyümölcse;
6. a házitáblák;
7. Jézus Krisztus mint sarokkő és a lelki ház;
8. az ördög mint ordító oroszlán képze stb.

A szerzőnek olyan olvasóra, befogadóra van szüksége, aki kész arra, hogy ebbe az ábrázolt világba belépjen és bejárja azt. A „fogalommegzegezés” ezen a ponton nagy segítséget nyújt az ábrázolt világ megragadásában (pl. a „jövevények és idegenek” koncepciók teológiai értelmezése).

A szöveg második szintje: az elbeszélt világ

Az elbeszélt világ részleteiben mutatja be, hogy mi történik és az hogyan történik: a kiválasztottak örvendeznek a mennyben fenntartott hervadhatatlan örökségnek, azonban a szenvedések és kísértések miatt meg is szomorodtak és elbizonytalanodtak. A szenvedések nem csupán a mindennapi élet nehézségeiből fakadnak: betegségből, szegénységből, halálból és magányosságból. A választottak egyrészt a társadalmi elnyomástól és üldözéstől szenvednek, másrészt a közösségen belüli konfliktusok is megterhelik az engedelmes és szent élet kibontakozását (lásd a házi rendelkezéseket). Emellett a lélek ellen harcoló testi vágyak (2,11) is próbára teszik a kongruens, hiteles keresztyén életet. Mivel Jézus Krisztus szenvedve is a jót cselekedte, ez felszabadítja követőit, és példát is ad számukra (2,21), hogy a bántásokat és gúnyolódásokat ne torolják meg, ne fizessenek a gonoszért gonosszal, hanem mondjanak áldást azokra, akik átkozzák és káromolják őket.

A kis-ázsiai keresztyéneket ért igazságtalan szenvedések lázongást válthatnak ki belőlünk is, és velük együtt mi is úgy érezzük, hogy a szerző erőnket meghaladó magatartásformára és cselekedetekre buzdít. Hogyan tehetnék jót azzal, aki bánt engem? Miként lehet legyőzni a testi vágyakat? Hogyan lehet megszabadulni az ordító oroszlán támadásától? Az elbeszélő, aki olyan világot ábrázol, amelyben minden lehetséges abból, amit elbeszél, ezt írja: Istennek gondja van rájuk, ő maga az, aki felkészíti, megerősíti és megszilárdítja őket. Ezért a hívő ember nem tekinthet úgy a szenvedésre, mint valami meglepő dologra (4,12), hanem helyette a hatalmas Isten dicsőítését választja a Lélek által.

A szöveg harmadik szintje: a megidézett világ

Az idézett világ a különböző személyek által elmondottak alapján épül fel. Hagyományos értelemben vett dialógust nem olvashatunk a levélben, viszont megkülönböztethetünk bizonyos hangokat, szölamokat. Például:

- meghalljuk az elhívó, a kommunikáló, a kijelentő Atya hangját, aki így szól hozzánk: *Szentek legyetek, mert én szent vagyok* (1,16);
- a szerző a próféták és az evangélium hirdetőinek prédikációit idézi a *nektek szánt kegyelem* és a *nem maguknak, hanem nektek szolgálnak* (1,11–12) szavakkal;
- szinte halljuk a vágyakozó angyalok sohajtásait (1,12v), az imádkozó gyülekezet, amelynek tagjai az Atyát segítségül hívják (1,17), az *értelmetlen emberek tudatlanságának* hangos hőzöngését, akik meghökkenve némulnak el a hívők jó cselekedetei láttán (2,15), a káromlók és csodálkozók hangját (4,4) és a lesben álló ordító oroszlán, az ellenség hangját is (5,8).

Az olvasó *tanítja* a különböző szinteken és helyeken zajló „beszélgetéseknek”, ezt a szerző megfigyelői identitása/instanciája teszi lehetővé.

3. Következtetések

A szöveg jelentése tehát nemcsak egy szinten kereshető. A szöveg külső és belső tere *szimbiotikusan* van jelen az értelmezői műveletben, és ez a jellemvonás az, ami a síkok, a szintek *szuverenitása* ellen eredményesen hathat. A váltakozó szintek pedig több olvasói attitűdöt, identitást feltételeznek. Az identitások közötti navigálás az, ami kiváltságos státuszba helyezi az olvasót. Vagyis a *privilegium* nem természetyszerűleg, automatikusan jár az olvasónak, hanem a szöveggel való együttműködés hatékonyságából következik. Az együttműködés pedig akkor válik hatékonyrá, ha a szövegben felismert *intentio auctoris* és az olvasói elvárás, az *intentio lectoris* által olyan új, az első szövegértésen túlmenő értelem születik meg, amely túllépi az adott szöveg határait, és amelyet nem lehet automatikusan a prédikációba illeszteni.

Fontos a szövegre való minél intenzívebb ráhangolódás, emellett az igehirdetőnek engednie kell, hogy a szöveg vezesse a készülés folyamatában, és nem(csak) fordítva. Így nem kell tartani attól, hogy a többszöri olvasás által unalmassá, kivesezetté válik egy-egy bibliai textus. A régi textus is képes megújulni, újjá válni, ha az olvasó eléggé nyitott, kritikusan viszonyul korábbi megértéseihez és teológiai meglátásaihoz, és kész együttműködésre is. A szöveg és az olvasó többszöri találkozásai által világossá lesz, hogy Isten emberiséggel való kapcsolatáról nem lehet közhelyesen beszélni. Prédikációinkban gyakran csak teológiai közhelyekkel közvetítjük a kérügmát.

Az együttműködés további kívánalmai közé tartozik az óvatosság, a többszöri figyelmes olvasás, illetve az előzetes megértés csapdájának elkerülése olyan „lebutított” kérdésekkel, mint például „miért?” és „minek?”. Itt újból Péter első leveléhez fordulunk, és vele kapcsolatban is feltesszük ezeket a „buta” kérdéseket.

1. *Miről beszél a szöveg?*

Péter első levele a *reménység* episztolája a szenvedő keresztyének számára. Az üdvösség elkészítettett: Jézus Krisztus, aki miután felment a mennybe, Isten jobb-ján van, és az angyalok, a hatalmasságok és az erők alattvalóivá lettek. A szenvedés nem a hit ellensége, nem életellenes, hanem olyan lehetőség, amelyben a kitartáson túl a jót cselekedhetjük. A keresztyéneknek nem az a legfőbb céljuk, hogy elkerüljék a szenvedést, hanem az, hogy konstruktívan éljék meg azt: válják a szenvedés is Isten dicsőítésének alkalmává és mások megnyerésének missziói eseményévé.

A keresztyének reménysége nem önámító reménység, hanem hangsúlyosan „élő reménység” perspektívája az „élő kőhöz” való járulás és az „élő kövek” lelki házzá való épülése által. Aki Isten akaratát keresi, annak *vitalitását* a szenvedések sem képesek kioltani, mert reménységének tárgya nem önmaga és földi boldogulása, hanem az értük szüntelenül munkálkodó és mindenható Isten.

2. Miért született meg ez a levél?

A levél azért született meg, mert a kis-ázsiai keresztyének megpróbáltatásai elérték az értük aggódó apostolt. A levél azért született meg, mert Istennek gondja van az ő gyermekeire. De a levél azért is született, hogy a vigasztaláson túl, konkrét felszólítások által óvja meg a búslakodó és megszorodott emberi szívet a destruktív hajlandóságaitól.

A levél örökké emlékeztet arra, hogy jövevények és idegenek vagyunk a földön; hogy a szenvedések nem feledtethetik el velünk: mi az Atyához tartozunk, aki eleve elrendelt és kiválasztott minket az üdvösségre; és hogy Krisztus, a mi Megváltónk dicsősége egyszer a miénk is lesz.

3. Hova vezethet a levéllel való foglalkozás?

A levelet olvasva felmerülhet bennünk a kérdés: hogyan lehet *teljes élet* a kisebbségi lét, a szórványsors? Úgy tűnik, hogy a kis-ázsiai elnyomó, pogány társadalom keresztyénellenes magatartása nem rövid, hanem hosszabb távú. Lehet-e teljes az élet, és kibontakozhat-e a hit a kisebbségben élő keresztyén közösségeket ért fenyegetések, rágalmozások árnyékában?

A többszöri olvasás rávezethet arra a felismerésre, hogy nem szakadhatunk ki ebből a világból, az adott társadalmi helyzetből, nem függetleníthetjük magunkat az „emberi rendektől”, mert nem arra kaptunk elhívást, hogy elszigetelten éljük meg keresztyén hitünket, vagy megdöntsük a világi hatalmat. A lázadás vagy elszigetelődés helyett Isten az engedelmesség útjára akar állítani.

4. Miért kellene/szeretnénk a ma gyülekezetét ezzel a szöveggel konfrontálni?

A szöveg alapos tanulmányozása és a többféle olvasói szerep begyakorlása közben felfedezhetjük a textus világa és a gyülekezet világa közötti párhuzamokat. Péter első levelének textusai kötődhetnek a szórványlét értelmezéséhez, amely itt, Erdélyben fájdalmas kérdés, és sok esetben ambivalensen megélt identitásként jelentkezik. Az, hogy „jövevények és idegenek” vagyunk, és hogy ez a föld nem végleges otthonunk, illetve a „lelki ház” képének üzene sajátosan érinthetik meg hallgatóinkat.

További lehetséges párhuzamot ad a szenvedés is. A mai idők gyülekezete is *szenvedő gyülekezet* vagy *szenvedők gyülekezete*. A szenvedők, akárcsak a szegények, mindig velünk lesznek. Péter első levelében a szenvedés nem teodíceai kérdés. Ez a levél a szenvedés etikájának alapjait fekteti le. A szenvedéstörténetekben gyakori a megtorlás, az etikai deficit, a gonoszért gonosszal való fizetés, a bosszúállás, a haragtartás. A fájdalom és sértettség a rossz burjánzását legitimizálja, amint ezt a bántalmazó családok, a szenvedélybetegek stb. szemléltetik. Az üzenet tolmácsolásában figyelembe vehetjük például a mai pszichológiában képviselt poszttraumás fejlődés jelenségeit is.

4. Összegzés

A szöveg és olvasó kapcsolata tehát folyamatosan megújuló és dinamikus kapcsolat a jelentés megragadásában és az üzenet tolmácsolásában.

A Wilfried Engemann által vázolt kooperációban az olvasó kezdeményező-képessége hangsúlyos.¹⁵ Ez az írásmagyarázási modell az olvasási szokásokkal, főképpen az újraolvasás, az ismételt olvasás mechanizmusával kapcsolatos folyamatokat tárja fel. Láthatjuk, hogy a fókusz újból és újból az olvasóra kerül, és úgy tűnik, mintha rajta állna vagy bukna a kooperáció hatékonysága. Ezért idézi Engemann a Roland Barthes által megalkotott „ideális olvasó” képzetet, ugyanis számára a szöveg mindig talány és gyönyörűség marad. Az „ideális olvasó” az, aki mindig rá tud csodálkozni a szövegre, és aki folyamatosan, megunhatatlanul izlelgeti a textusokat, ahogyan azt a Zsolt 1,1–2-ben is olvashatjuk: *Boldog ember az, aki [...] az Úr törvényében gyönyörködik, és az ő törvényéről elmélkedik éjjel-nappal.*

Engemann a *szöveghezágokat*, *enklávákat* (irodalmi párhuzamuk a balladai homály) tekinti a kooperáció működtetőinek, motorjainak. Az olvasó nemcsak a leírtakat értelmezi, hanem mindazt, ami a sorok között is olvasható, s ami nincs explicite kimondva és leírva, hanem ott lebeg a szöveg körül. A szöveghezágok jelentősége megnő Péter első levelének értelmezésében, ugyanis a szerző „röviden írt”, ami azt jelenti, hogy a kinyilvánítottak mellett jóval több az elhallgatott vagy nyitva maradt rész. Például a házastársak vagy a presbiterek intése mögött ott lebegnek kimondatlanul a közösség hiteles életét beárnyékoló belső konfliktusok (3,1–7; 5,1–5) vagy a pogányok részéről történő gúnyolódás forrása. De hasonló enklávának tekinthetjük a börtönben levő lelkeknek szóló prédikáció tartalmának és céljának bizonytalanságát (3,18–21) is. A szöveg eme nyitottabb részei hatékonyan serkentik az értelmezés folyamatát, ugyanis arra kényszerítenek, hogy többször, figyelmesebben olvassuk, és belakjuk ezeket az enklávákat a többszöri találkozás során.

Felhasznált irodalom

Allen, Graham: *Intertextuality*. Routledge, London–New York 2000.

Allen, Graham: *Roland Barthes*. Routledge Critical Thinkers. Routledge, London 2003.

Barthes, Roland: A szerző halála. In: uő: *A szöveg öröme*. Irodalomelméleti írások – Irodalomelmélet. Fordította: Babarczy Eszter, Kovács Sándor, Mihancsik Zsófia, Romhányi Török Gábor. Osiris könyvtár. Osiris, Budapest 2001, 50–55.

¹⁵ Szemben azzal a gondolattal, hogy a szöveg az olvasó megszólítása, illetve meghívása, arra, hogy kapcsolódjék be a jelentés létrehozásának folyamatába. Ld. bővebben: Powell, Mark Allan: Narrative Criticism. In: Green, Joel B.: *Hearing the New Testament*. Eerdmans, Grand Rapids 2010, 240–258.

- Barthes, Roland: *Le plaisir du texte*. Édition du Seuil, Paris 1973.
- Engemann, Wilfried: *Homiletics: Principles and Patterns for Reasoning*. Ford. Helen Heron és Anna Walchshofer. De Gruyter Studium. De Gruyter, Berlin 2019.
- Osborne, Grant R.: *A hermeneutika spirálisa. Részletes bevezetés a biblíamagyarázathoz*. Ford. Gerzsenyi László. Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 2009, 428–431.
- Powell, Mark Allan: Narrative Criticism. In: Green, Joel B.: *Hearing the New Testament*. Eerdmans, Grand Rapids 2010, 240–258.
- Tyson, Lois: *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*. Second edition. Taylor & Francis Group, New York, Routledge 2006.
- Vanhoozer, Kevin J.: *Is There a Meaning in This Text? The Bible, the Reader, and the Morality of Literary Knowledge*. Zondervan, Grand Rapids 1998.
- Vanhoozer, Kevin J. – Smith, James K. A. – Benson, Bruce Ellis (eds.): *Hermeneutics at the Crossroads*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2006.
- Vanhoozer, Kevin J.: The Reader in New Testament Interpretation. In: Green, Joel B.: *Hearing the New Testament: Strategies for Interpretation*. William B. Eerdmans, Grand Rapids 2010.

In the field of homiletics, one of the most intriguing questions centers on the dynamics of the text–pastor–preacher triad. It is notable that these constituent elements are often more amenable to individual scrutiny than when examined collectively. What constitutes the text? Who embodies the role of the preacher? And what precisely characterises the sermon? In contemporary discourse, we possess a clearer understanding of these components, than ever before. The shelves of extensive libraries echo their presence, yet our comprehension of the interrelationship among homiletical components remains somewhat elusive. Nevertheless, homiletics, as an evolving discipline, offers the potential for integration of aspects that can mitigate this challenge. This paper undertakes an analysis of the homiletic approach pioneered by Wilfried Engemann, particularly his formulation of “competent homiletics”. Engemann’s approach delves into the constituent elements with greater granularity and nuance, thereby endeavouring to apprehend the intricate relationship among them with utmost precision. Furthermore, this essay underscores the essential prelude to the text–pastor–preacher triad, namely the hermeneutical text–author–reader triangle. It is imperative to recognise that the dynamics and efficacy of the former are significantly influenced by the operation of the latter. Given due consideration to this factor, this paper presents a model of scriptural interpretation that holds the potential to catalyse significant creative processes within the pastoral practice of preaching. The potential applications of this model will be explored within the context of The First Letter of Peter.

Keywords: cooperation model, reader-response criticism, Wilfried Engemann, 1Peter.